

5

Cechy osobowości dziecka a pozycja wśród rodzeństwa

Izabela Grzankowska, Małgorzata A. Basińska***

Wprowadzenie

Osobowość kształtuje się intensywnie od początku ludzkiego życia. Poza uwarunkowaniami genetycznymi mają na nią szczególnie wpływ doświadczenia życia rodzinnego. Są one inne dla każdego dziecka, nawet jeśli dzieciństwo w tej samej rodzinie spędza kilkoro rodzeństwa. Kolejne dzieci przychodzą na świat w zmieniających się warunkach ze względu na dynamikę rozwoju rodziny i zmianę zewnętrznych okoliczności.

Dotychczas przeprowadzone badania ukazują charakterystyczny układ cech osobowości dzieci zajmujących w rodzinie tę samą pozycję ze względu na kolejność urodzenia. Podjęte badania są próbą weryfikacji tych założeń i udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy w obrazie osobowości dzieci istnieją cechy charakterystyczne wynikające z pozycji wśród rodzeństwa.

Do badań wykorzystano 14-czynnikowy Kwestionariusz Osobowości dla dzieci w wieku od 8 do 12 lat R.B. Portera i R.B. Cattella oraz wywiad kliniczny z rodzicami dotyczący sytuacji rodzinnej badanego dziecka. Zbadano grupę 398 dzieci w wieku od 8 do 12 lat.

Przeprowadzona analiza wyników wskazuje na występowanie istotnych statystycznie różnic między badanymi dziećmi ze względu na pozycję wśród rodzeństwa. Potwierdza to tezę o wpływie wymienionych czynników na kształtowanie

* Instytut Psychologii, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

** Instytut Psychologii, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

się charakterystycznych cech osobowości, na co byłoby dobrze zwracać uwagę w procesie wychowania.

Kształtowanie osobowości człowieka ma swój początek w rodzinie. Stanowi kontekst najintensywniejszych procesów rozwojowych człowieka, które trwają w ciągu całego życia, również poza rodziną, jednak nigdy nie są już tak nasilone [Tyszkowa, 2002].

Rodzina w ciągu swojego istnienia ulega przemianom poprzez dynamikę wewnętrzną (relację rodziców, ich indywidualny rozwój, zmianę liczebności rodziny związaną z przychodzącymi na świat dziećmi, ich rozwój w ciągu mijających lat i in.) oraz wpływ wielu zewnętrznych okoliczności (np. ekonomicznych, makrospołecznych, historycznych) [Tyszkowa, 2002]. Kolejno rodzące się dzieci wchodzą do rodziny w innym momencie jej historii. Każde zastaje więc inny kontekst rozwojowy. Badania J. Dunn i współpracowników wskazują na tzw. „niewspólne czynniki środowiskowe”, czyli odmienne pozarodzinne doświadczenia życiowe, specyficzne dla każdego, które odgrywają znaczącą rolę w kształtowaniu osobowości równoległe do wspólnych doświadczeń w rodzinie [Dunn, Plomin, 1990].

Formowanie się stosunków między rodzeństwem zależy od relacji z rodzicami, ale także od płci dzieci i różnicy wieku między nimi [Hurlock, 1960], ich temperamentu, intelektu [Tyszkowa, 2002]. Dominujący rys ich wzajemnych relacji także oddziałuje na rozwój osobowości w dzieciństwie [Rembowski, 1972].

Wśród wyżej wymienionych i wielu niewymienionych tu czynników istotnych dla rozwoju osobowości w rodzinie badacze wskazują na znaczenie pozycji wśród rodzeństwa zajmowanej przez jednostkę w dzieciństwie. Jest ona najczęściej od czasu prekursorskiej myśli Adlera rozumiana jako konsekwencja kolejności narodzin dzieci w rodzinie [Richardson, Richardson, 1999; Adler, 1928 za: Capodieci, 2006] i stanowi szczególną sytuację psychologiczną mającą skutki dla rozwoju osobowości. Takie jej rozumienie jest przedmiotem tej pracy.

Niektórzy badacze odrzucają to tradycyjne ujęcie wpływu pozycji wśród rodzeństwa na osobowość jako zbyt uproszczone i deterministyczne [Tyszkowa, 2002] lub zarzucają badaniom prowadzonym w myśl założeń Adlera niespójności metodologiczne dotyczące narzędzi i kontroli zmiennych [Watkins, 1992; Blake, 1989 za: Richardson, Richardson, 1999].

Systematyczne badania nad pozycją wśród rodzeństwa w rozumieniu adlerowskim podejmowane były od połowy ubiegłego wieku. Powiązania jej z inteligencją, osiągnięciami, osobowością i psychopatologią stanowiły ich treść przez lata 70. i 80. Zainteresowanie badaczy ewoluowało później do początku naszego wieku w kierunku koncentracji na związkach pozycji wśród rodzeństwa z interakcją rodzic–dziecko, z rozwojem i relacjami rodzinnymi [Stewart, Stewart, 1995]. Część badań pokazuje związki pozycji zajmowanej wśród rodzeństwa

z osiągnięciami w sferze poznawczej [Alaphilippe i wsp., 1995; Wirth, Wolf, 1994; Travis, Kohli, 1995]. Ich rezultaty są niejednoznaczne wskazując zarówno na istnienie zależności, jak i na brak powiązań zdolności intelektualnych z miejscem zajmowanym wśród rodzeństwa. Pozycja wśród rodzeństwa jest często obserwowanym w badaniach hipotetycznym predyktorem rozwoju psychopatologii, tj. ogólnej podatności na zaburzenia, schizofrenię [de Martis wsp., 1995; Zhao i wsp., 1995; Martin i wsp., 1995], neurotyzmu [Plhakova, Osecka, 1994] oraz chronicznych chorób somatycznych, np. astmy [Onnis i wsp., 1995]. Badany był także wpływ pozycji wśród rodzeństwa somatycznie chorych dzieci na ich przystosowanie do sytuacji [Barbarin i wsp., 1995]. Tendencje agresywne u małych dzieci okazały się związane z pozycją wśród rodzeństwa, ale także z ich wiekiem [Martin, Ross, 1995].

Przedmiotem licznych badań były uwarunkowania osobowościowe wyrażone w tendencjach do realizowania dążeń w określonych zachowaniach i wyborach. Dążenie do osiągania stanowisk politycznych jest częściej dostępne dzieciom pierworodnym [Newman i wsp., 1995]. W dążeniu do osiągnięć w nauce, czy też motywacji do osiągania sukcesów zawodowych wyniki nie wskazują już na tak jednoznaczne zależności. Osiągnięcia akademickie okazały się niepowiązane z porządkiem urodzenia prezentowanym przez studentów [Travis, Kohli, 1995]. Aspiracje zawodowe okazały się jedynie pośrednio związane z pozycją w rodzinie, a bardziej zależne od wzorców zawodowych zachowań rodziców i od realizmu stawianych celów [Marjoribanks, 1995]. Różnicujący wpływ pozycji wśród rodzeństwa został jednak udowodniony w badaniach dotyczących wyboru charakterystycznych zawodów [Bohmer, Sitton, 1993].

Szerokie badania na temat wpływu pozycji wśród rodzeństwa na rozwój osobowości przeprowadził W. Toman, dowodząc trwałych efektów wpływu konstelacji rodzinnej w kształtowaniu osobowości i zachowaniach społecznych badanych osób [za: Richardson, Richardson, 1999]. Wyniki jego badań, oraz wielu innych prowadzonych głównie na gruncie amerykańskim, a także analiza wielu biografii i autobiografii posłużyły do opisu poszczególnych pozycji wśród rodzeństwa z uwzględnieniem charakterystycznych cech osobowości, którego podjęli się R. i L. Richardson.

Wśród badań mają swoje miejsce te dotyczące jedynaków. Specyficzna sytuacja rodzinna jedynaków [Filipeczuk, 1978; Richardson, Richardson, 1999] sugeruje możliwą odmienność w ich osobowości w porównaniu z dziećmi posiadającymi rodzeństwo, co potwierdza część badań [Rembowski, 1975; Turowska, 1987 za: Połomski, 2002]. Jednak są i takie, w których fakt posiadania i nieposiadania rodzeństwa nie różnicuje, np. poziomu zdolności do zachowań prospołecznych [Tyszkowa, 1984], czy umiejętności funkcjonowania społecznego [Połomski, 2002]. Również w badaniach chińskich nie ma istotnych różnic w poziomie

strachu, lęku i depresji u dzieci jedynych w porównaniu z dziećmi posiadającymi rodzeństwo [Yang i wsp., 1995] oraz innych różnic psychicznych i fizycznych w obu grupach [Chen, 1985; Poston i wsp., 2000 za: Połomski, 2002].

Opisane badania wskazują na niejednoznaczny obraz zależności pomiędzy pozycją w rodzinie a kształtującą się osobowością i dotyczą głównie zagranicznych populacji. Na gruncie polskim takich badań było znacznie mniej, a prowadzone w ostatnich latach dotyczą głównie sytuacji psychologicznej jedynaków. Pozostałe miejsca wśród rodzeństwa są znacznie rzadziej objęte uwagą współczesnych polskich psychologów.

Ze względu na swoistą lukę w badaniach populacji polskiej podjęto próbę odpowiedzi na pytanie: czy istnieje związek kształtujących się u dzieci cech osobowości z pozycją zajmowaną wśród rodzeństwa przy uwzględnieniu takich zmiennych, jak płeć i wiek?

Metodologia badań

Starając się odpowiedzieć na pytanie badawcze, postawiono hipotezę, zakładającą występowanie różnic pomiędzy cechami osobowości dzieci ze względu na ich pozycję wśród rodzeństwa.

Metoda badań

Zastosowano dwie metody badawcze, 14-czynnikowy kwestionariusz osobowościowy R.B. Portera i R.B. Cattella oraz wywiad z rodzicami. Celem tej rozmowy było zebranie i usystematyzowanie podstawowych informacji na temat badanego dziecka i jego rodziny oraz stanu zdrowia osoby badanej i chorób występujących w rodzinie.

Kwestionariusz opiera się na cattellovskiej teorii osobowości, w której cecha pełni istotną rolę [Chlewiński, 1964]. Jest przeznaczony do badania dzieci w wieku od 8 do 12 lat. Pozwala on poznać 14 cech osobowościowych dziecka. W Polsce od 1963 roku w użyciu jest pierwsza wersja tego testu z 1959 w modyfikacji i polskiej adaptacji prof. J. Kostrzewskiego [1964]. Otrzymane wyniki są prezentowane na skali 5-punktowej w stawach.

Grupa badawcza

W badaniu wzięło udział 470 dzieci, jednak do analiz włączono wyniki 398. Wykluczono wszystkie dzieci, których rodzice rozwiedli się lub chorowali na przewlekłe choroby, zarówno somatyczne, jak i psychiczne. Wszystkie dzieci były zdrowe, wychowywane w pełnych rodzinach i przez oboje rodziców. Drogą takiej eliminacji próbowano wykluczyć możliwie największą liczbę zmiennych zakłócających obraz pozycji wśród rodzeństwa zajmowanej przez badane dziecko.

Przebadano 215 (54%) dziewcząt i 183 (46%) chłopców. Średni wiek badanych dzieci wynosił 10,49 lat ($SD = 1,38$). Najmłodsze dziecko miało 8 lat, a najstarsze 12. Najwięcej dzieci miało 12 ($n = 120$; 30%) i 11 ($n = 108$; 27%) lat. Dzieci w wieku 8 lat było 54 (13,5%), w wieku 9 lat 46 (11,5%), a 10-latków było 70 (17,5).

W badanej grupie najwięcej było dzieci najmłodszych i najstarszych, a najmniej bliźniaków i dzieci środkowych. W zakresie płci grupa była raczej wyrównana, lecz wśród jedynaków przeważały dziewczynki, a wśród bliźniaków chłopcy (tabela 1).

Tabela 1. Liczebność badanych dzieci w zależności od pozycji wśród rodzeństwa

Pozycja wśród rodzeństwa	Płeć		f	f skumulowana	%	% skumulowany
	Dz.	Chl.				
Najstarszy/a	62	48	110	110	27,64	27,64
Środkowe	16	15	31	141	7,79	35,43
Najmłodsze	93	83	176	317	44,22	79,65
Jedynak	42	33	75	392	18,84	98,49
Bliźniaki	2	4	6	398	1,51	100,00

Źródło: Opracowanie własne.

Mała liczba dzieci środkowych wynika z faktu, iż obecnie najczęściej rodzice mają dwoje dzieci, dlatego najwięcej jest dzieci najmłodszych i najstarszych. Niewiele dzieci pochodzi z rodzin wielodzietnych.

Procedura badania

Badania prowadzone były indywidualnie wśród dzieci w wieku od 8 do 12 lat za zgodą ich rodziców. Badanie rozpoczynało się rozmową z rodzicem i zebraniem od niego wywiadu na temat rozwoju dziecka. Następnie nawiązywano kontakt z dzieckiem, aby uzyskać jego zgodę na uczestniczenie w badaniu, a po ustaleniu z dzieckiem sposobu przeprowadzenia badania przystępowano do wypełnienia kwestionariusza.

Analiza statystyczna

Badania zostały zrobione w modelu korelacyjnym. Zastosowano następujące testy statystyczne: do opisu zmiennych w grupach średnią (M) i odchylenie standardowe (SD) oraz liczebność (f) i procent (%), a do określenia istotności różnic pomiędzy średnimi wielozmiennymi parametryczny test ANOVA oraz test NIR najmniejszych różnic.

Wyniki badań

Średnie wyniki analizowanych zmiennych

Wszystkie wyniki, z wyjątkiem otrzymanego w czynniku Q3, który jest obniżony, są na poziomie przeciętnym (M w zakresie od 2,2 dla Q₃ do 3,7 dla N i C przy SD w zakresie od 0,9 dla B, do 1,1 dla G i F). Rozrzut wyników jest maksymalny (od 0,5 do 5 stav'ów).

Wynik analizy wariancji pomiędzy wszystkimi grupami okazał się nieistotny. Ze względu na jej wrażliwość na różnice w liczebnościach, dalsze analizy zawężono do podgrup, o podobnej wielkości, odrzucając dzieci środkowe i bliźniaków. Wtedy otrzymano wyniki istotne dla czynnika Q₄ wysokie napięcie nerwowe/niskie napięcie nerwowe ($F = 3,028$, $p = 0,049$). W badanej grupie dzieci najstarsze ($M = 3,318$) okazały się być najmniej napięte i różnią się istotnie od jedynaków ($M = 3,673$).

Kolejny etap analiz dotyczył oddzielnie dziewczynek i chłopców. W grupie dziewcząt otrzymano zróżnicowanie istotne na poziomie statystycznym także w czynniku Q₄ ($F = 4,442$ $p = 0,013$). Dziewczynki najstarsze ($M = 3,266$) i najmłodsze ($M = 3,479$) są istotnie mniej napięte od jedynaczek ($M = 3,821$ – analiza *post-hoc* testem NIR).

W grupie chłopców nie stwierdzono różnic istotnych statystycznie pomiędzy najstarszymi, najmłodszymi i jedynakami.

W związku z tym sprawdzono, czy te niewielkie różnice w obrazie osobowości wśród rodzeństwa z pełnych rodzin w jakikolwiek sposób są powiązane z wiekiem badanych dzieci. Podzielono je na młodsze od 8. do 10. r. ż. i starsze od 11. do 12. r. ż. Podziału dokonano ze względu na periodyzację rozwoju, która pozwala wyłonić wśród badanych grupę dzieci w młodszym wieku szkolnym, inaczej zwanym okresem późnego dzieciństwa, obejmującym badane dzieci w wieku od 8 do 10 lat oraz grupę w okresie preadolescencji, tj. dzieci 11–12-letnie spośród badanych [Stefańska-Klar, 2000; Obuchowska, 2000].

Wyniki analizy wariancji, przy uwzględnieniu kolejności urodzenia i wieku, przeprowadzonej oddzielnie w grupie dziewcząt i chłopców, pokazały zróżnicowanie w cechach osobowości (tabela 2).

W obu grupach występuje zróżnicowanie w czynniku A – cyklotymia/schizotypia i w czynniku N – refleksyjność/naiwność. Ponadto w grupie dziewcząt obserwuje się różnice istotne statystycznie w czynnikach E – dominacja/submisja, G – silne superego/słabe superego, H – śmiałość/nieśmiałość i I – wrażliwość emocjonalna/twardy, a w grupie chłopców tylko w czynniku F – wzmożone samopoczucie/obniżone samopoczucie. Szczegółowe różnice pomiędzy podgrupami zawierają tabele 3 i 4.

Tabela 2. Wyniki analizy wariancji pomiędzy wiekiem a pozycją wśród rodzeństwa oddzielnie dla dziewcząt i chłopców

Czynniki	Dziewczynki		Chłopcy	
	F	P	F	p
A – cyklotymia/schizotypia	2,311	0,046	2,659	0,024
B – wysoka inteligencja/niska inteligencja	0,447	0,815	0,451	0,812
C – silne Ja/słabe Ja	1,235	0,294	0,641	0,669
D – pobudliwość/spokojny	0,309	0,907	1,289	0,271
E – dominacja/submisja	4,403	0,001	0,689	0,633
F – wzmożone samopoczucie/obniżone samopoczucie	2,016	0,078	2,634	0,026
G – silne superego/słabe superego	2,941	0,014	0,388	0,857
H – śmiałość/nieśmiałość	2,938	0,014	1,921	0,094
I – wrażliwość emocjonalna/twardy	2,985	0,013	0,220	0,953
J – skrępowanie wewnętrzne/mocny, krzepki	1,009	0,414	1,263	0,283
N – refleksyjność/naiwność	3,600	0,004	2,956	0,014
O – skłonność do obwiniania się/dostosowany	0,534	0,750	1,722	0,133
Q3 – dobre panowanie nad sobą/niedostosowany	2,087	0,069	0,763	0,578
Q4 – wysokie napięcie nerwowe/niskie napięcie nerwowe	1,758	0,123	0,917	0,472

* wyniki istotne są wytłuszczone (czynniki A, F N)

Źródło: Opracowanie własne.

Najbardziej ciepłe i otwarte są dziewczynki ze starszej grupy, a najmłodsze wśród rodzeństwa. Z kolei najmniej ciepłe i syntoniczne są dziewczynki z młodszej grupy, zarówno najstarsze, jak i najmłodsze wśród rodzeństwa. Najbardziej dominujące są dziewczynki ze starszej grupy, niezależnie od pozycji wśród rodzeństwa, a najmniej dominujące są dziewczynki z młodszej grupy, niezależnie od pozycji wśród rodzeństwa. Najbardziej podporządkowują się zasadom jedy-naczki z młodszej grupy, a najmniej dziewczynki ze starszej grupy, niezależnie od pozycji wśród rodzeństwa. Najbardziej śmiałe oraz skryte i powściągliwe są dziewczynki ze starszej grupy, niezależnie od pozycji wśród rodzeństwa, a naj-mniej dziewczynki z młodszej grupy, niezależnie od pozycji wśród rodzeństwa (tabela 3).

Także w grupie chłopców różnice ujawniły się bardziej w zależności od wieku, a mniej od pozycji wśród rodzeństwa. Starsi chłopcy są mniej cyklotymiczni, bardziej skryci i mają wyższy nastrój niż młodszy (tabela 4).

Tabela 3. Średnie wyniki w czynnikach istotnych ze względu na wiek i pozycję wśród rodzeństwa – wyniki analizy *post hoc* testem NIR w grupie dziewcząt

Czynniki	Najstarsza młodsza 1	Najmłodsza młodsza 2	Jedynaczka młodsza 3	Najstarsza starsza 4	Najmłodsza starsza 5	Jedynaczka starsza 6	Test NIR
A	2,779	2,558	3,100	2,929	3,260	2,727	1,2-5
E	3,000	2,791	2,750	3,304	3,580	3,114	1-5; 2-4,5 3-4,5
G	3,397	3,058	3,900	2,893	3,220	2,909	2-3; 3-4,5,6,
H	3,162	3,000	3,025	3,554	3,590	3,182	1-5; 2-4,5 3-4,5
I	2,574	2,640	2,825	2,536	2,060	2,159	5-1,2,4, 3-5,6,
N	3,618	3,628	3,850	4,071	3,980	4,455	1,2-4,6 3-6

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 4. Średnie wyniki w czynnikach istotnych ze względu na wiek i pozycję wśród rodzeństwa – wyniki analizy *post hoc* testem NIR w grupie chłopców

Czynniki	Najstarszy młodszy 1	Najmłodszy młodszy 2	Jedynak młodszy 3	Najstarszy starszy 4	Najmłodszy starszy 5	Jedynak starszy 6	Test NIR
A	2,614	2,810	2,050	2,500	3,000	3,109	1,2-5
F	2,182	2,414	2,700	2,577	3,056	2,696	1-5; 2-4,5; 3-4,5
N	3,0223	3,328	3,150	3,865	3,843	3,457	2-3; 3-4,5,6,

Źródło: Opracowanie własne.

Dyskusja wyników

Wykonane analizy wyników uzyskanych przez badanych w grupach utworzonych ze względu na pozycję dzieci wśród rodzeństwa nie wykazują różnic istotnych statystycznie między nimi. Jest to efekt, który potwierdzają wyniki niektórych dotychczasowych badań [Połomski, 2002; Yang i wsp., 1995; Claxton i wsp., 1995; Tyszkowa, 1984].

Jednocześnie wynik ten zastanawia w świetle badań, które wykazują wpływ pozycji wśród rodzeństwa na kształtowanie się osobowości [Richardson, 1999; Toman, 1976 za: Richardson, 1999; Nelson, Harris, 1995; Martin, Ross, 1995; Rembowski, 1972; Kostrzewski, 1964]. Jest prawdopodobne, że w rodzinach

pełny wpływ innych czynników na kształtowanie się osobowości dzieci jest tak znaczący, że osłabia psychologiczne skutki pozycji zajmowanej wśród rodzeństwa. Może to być charakter relacji wewnątrzrodziny, poziom sprawowanej przez rodziców kontroli [Porębska, 1990], procesy uczenia się i modelowania [Bandura, Walters, 1968], interakcje między rodziną a jednostką i jej doświadczeniem [Tyszkowa, 2002] oraz inne.

Ograniczenie analiz do bardziej równolicznych grup, dzieci najstarszych w rodzinie, najmłodszych w rodzinie oraz jedynaków pokazało występowanie zróżnicowania między nimi ze względu na poziom napięcia nerwowego (Q_4). Dzieci pierwotne wśród rodzeństwa prezentują się jako najmniej napięte i znacznie mniej niż jedynacy.

Wynik ten nie potwierdza obrazu dziecka najstarszego funkcjonującego w literaturze przedmiotu jako najbardziej napiętego, kontrolującego, skrupulatnego, ambitnego [Richardson, Richardson, 1999], bardziej agresywnego [Martin, Ross, 1995]. Wyjaśnienia takiej odmienności należy być może szukać w liczebności rodziny. Jeśli w rodzinie jest tylko jedno młodsze dziecko, wtedy najstarsze, właściwie starsze z nich, nie traci uwagi rodziców w tak znacznym stopniu i nie zostaje obciążone tak wieloma obowiązkami, jak w sytuacji, gdy młodszych dzieci jest więcej [Richardson, Richardson, 1999]. Mimo zachwiania się więzi pierwotnego z matką, do którego dochodzi po urodzeniu się drugiego dziecka [Touris i wsp., 1995], sytuacja rodzinna szybko wraca do równowagi i nie utrwała dyskomfortu, który mógłby nasilać napięcie. W przeprowadzonych badaniach wśród dzieci najstarszych większość z nich miała tylko jednego młodszego brata lub siostrę. Ponadto pozycja najstarszego dziecka jest społecznie postrzegana jako najbardziej uprzywilejowana wśród rodzeństwa [Nyman, 1995]. Wynikająca z tego przychylność społeczna wydaje się sprzyjać odprężeniu u najstarszego dziecka. Niektóre badania zaprzeczają także cechom przywódczym i tendencjom do dominacji u dzieci pierwotnych [Somit i wsp., 1994], które mogłyby być związane z przeżywaniem napięcia.

Rywalizacyjne tendencje, ujawniające się najbardziej, gdy w rodzinie jest tylko dwoje rodzeństwa [Rembowski, 1972], nie wydają się być źródłem silnego napięcia u dzieci najstarszych, skoro jedynacy uzyskali znacznie wyższe wyniki w zakresie tego czynnika. Oni będąc także pierwotnymi, skupiają na sobie uwagę dorosłego otoczenia, zarówno pozytywną, jak i negatywną, związaną z lękiem rodziców przed nową sytuacją, z ich brakiem doświadczenia, z napięciem wynikającym ze świadomych i nieświadomych oczekiwań lokowanych w osobie potomka [Richardson, Richardson, 1999]. Jedynacy pozostają w takiej sytuacji przez okres całego dzieciństwa. Odczuwane przez dziecko przeżycia rodziców mogą wzbudzać jego napięcie, a niepodzielna uwaga może prowadzić do nadmiaru kontroli w stosunku do dziecka, co stanowi niekorzystną dla rozwoju sytuację [Porębska, 1990]. Jedynak z powodu braku rodzeństwa, gdy rodzice są

zaabsorbowani pracą lub obowiązkami może odczuwać niedostatek kontaktów społecznych prowadzący do poczucia osamotnienia [Filipczuk, 1978]. Nie kształci też on intensywnie umiejętności budowania relacji rówieśniczych, co może być przyczyną trudności wewnętrznych i napięć, np. w środowisku szkolnym [Zborowski, 1975 za: Połomski, 2002].

Kolejne założenie, że płć jest istotną zmienną, różnicującą sposób kształtowania się osobowości dzieci ze względu na pozycję wśród rodzeństwa, okazało się słuszne. Wcześniej analizowane istotne statystycznie różnice w zakresie czynnika Q_4 , określającego poziom napięcia u badanych, wystąpiły tylko w grupie badanych dziewcząt.

Dziewczynki na pozycji najmłodszego i najstarszego dziecka w rodzinie są istotnie mniej napięte od jedynaczek. Sytuacja jedynaczek w rodzinie ma cechy zarówno sytuacji dziecka najstarszego, jak i najmłodszego. Jedynaczki są dziećmi pierworodnymi, jak opisano już wyżej, a jednocześnie pozycja, na której funkcjonują, nie zostanie zajęta przez następne dziecko. Ponadto rodzice są w stosunku do najmłodszego, nawet jeśli jest to drugie dziecko, o wiele spokojniejsi, tolerancyjni dla jego błędów i mniej skoncentrowani na jego zachowaniu [Claxton, 1994, Richardson, Richardson, 1999], bo zdobyli wcześniej pierwsze rodzicielskie doświadczenia. Kształtują więc u najmłodszego optymizm i swobodę bycia przeciwną odczuwanemu przez jedynaków napięciu. Wydaje się, że obecność rodzeństwa służy przez wpływ na relację z rodzicami łagodzeniu napięć u dzieci pierworodnych, jak i najmłodszych w rodzinie.

Jednocześnie w literaturze dziewczynki jedynaczki przedstawiane są jako mniej uprzywilejowane, niż chłopcy, na tej pozycji ze względu na wzorce dotyczące wychowania kobiet. Są bardziej chronione przez rodziców, wrażliwe na krytykę i zależne od otoczenia [Richardson, Richardson, 1999]. To potęguje różnicę między pozycją najmłodszej lub najstarszej wśród rodzeństwa dziewczynki i jedynaczki w stosunku do chłopców na podobnych pozycjach.

Prezentowane wyniki badań to potwierdzają, gdyż wskazują na brak różnic osobowościowych u chłopców na pozycjach najstarszego, najmłodszego w rodzinie i jedynaka. Być może wymagania i przywileje związane z każdą opisywaną pozycją wśród rodzeństwa zajmowaną przez chłopców, tzn. najstarszego, najmłodszego i jedynaka ujednolicone są w pewnym stopniu przez ogólny kulturowy wzorzec wychowania chłopców [Richardson, Richardson, 1999; Newman i wsp., 1995] różny od postaw wychowawczych wobec dziewczynek.

Wiek dzieci okazał się zmienną, która najbardziej różnicuje obraz cech osobowości badanych najstarszych wśród rodzeństwa i najmłodszych wśród rodzeństwa między sobą w grupach dziewcząt i chłopców. Analiza wyników wskazuje, że jest to wpływ bardziej znaczący, niż skutki pozycji zajmowanej wśród rodzeństwa.

Większe różnice związane z wiekiem obserwowane są między grupami dziewcząt młodszą (8–10-letnie) i starszą (11–12-letnie). Prawdopodobne jest, że to zmiany rozwojowe związane z okresem preadolescencji, które już rozpoczęły się w grupie starszych dziewcząt [Obuchowska, 2002], wywierają wpływ odzwierciedlony w uzyskanych wynikach. Ze względu na wiek zmiany te nie dotyczą jeszcze w takim zakresie dziewczynek 8–10-letnich z młodszej badanej grupy. Starsze dziewczynki w porównaniu z młodszymi prezentują większą śmiałość w relacjach społecznych (czynnik H), są bardziej dominujące (czynnik E), a jednocześnie skrywają swoje przeżycia i uczucia (czynnik N). Dziewczynki ze starszej badanej grupy bywają często buntownicze, gdyż niezależnie od pozycji wśród rodzeństwa mniej liczą się z obowiązującymi zasadami (czynnik G), niż ich koleżanki z grupy młodszej wiekowo. Najbardziej podporządkowane wobec norm w młodszej grupie są dziewczynki zajmujące pozycję jedynaczki. Wynik ten jest zgodny z badaniami Rembowskiego [1975 za: Połomski, 2002].

Wśród badanych chłopców ujawnia się także różnica związana z wiekiem, choć nie w tak wielu sferach, jak w grupie dziewcząt. Starsi chłopcy okazują się bardziej skryci i powściągliwi (czynnik N) w kontaktach społecznych niż młodsi, a ich nastrój (czynnik F) się podwyższa. Poprawa samopoczucia jest według Cattella w opisie Kostrzewskiego [1964] związana z etapem rozwoju dziecka. Podwyższony nastrój jest charakterystyczny wg autora właśnie dla okresu dorastania, co potwierdza otrzymane wyniki, ale przede wszystkim jest w istotnym powiązaniu z pozycją zajmowaną wśród rodzeństwa. Dzieci najstarsze wśród rodzeństwa miałyby prezentować skłonność do desurgencji (obniżonego nastroju), a najmłodsze wśród rodzeństwa miałyby mieć podwyższone samopoczucie, czyli skłonność do surgencji [Kostrzewski, 1964]. W przeprowadzonych badaniach takie związki się nie ujawniają.

Rodzi to refleksję nad dziećmi, które być może zmieniły się w stosunku do rówieśników, których badał Cattell w innych warunkach historycznych, socjoekonomicznych drugiej połowy poprzedniego wieku. Równocześnie z tych samych powodów można przypuszczać, że sformułowania zawarte w kwestionariuszu wymagają dostosowania do aktualnych warunków życia dzieci, aby ich wyniki mogłyby być porównywalne z uzyskanymi wcześniej przez autora.

Podsumowanie

Analizowany wyżej układ wyników wskazuje na większy wpływ wieku na różnice między badanymi dziećmi, niż ich pozycji wśród rodzeństwa. Jest to prawdopodobnie związane ze skokowymi zmianami, które mają miejsce już w początkach adolescencji i powodują, że różnica w funkcjonowaniu 11–12-latków wobec dzieci z okresu późnego dzieciństwa (8–10 lat) jest znaczna, mimo wie-

kowej bliskości. W przedstawionych badaniach wiek dzieci został wyznaczony przez wybór metody, która jest przeznaczona dla osób w wieku od 8 do 12 lat.

Uzyskane wyniki zdecydowanie sugerują, aby w badaniach nad znaczeniem pozycji zajmowanej wśród rodzeństwa dla rozwoju osobowości dzieci w większym stopniu uwzględniać wpływ dynamiki procesów rozwojowych i etapu rozwoju badanych.

Literatura

- Alaphilippe D., Sullerot S., Lelasseux V. (1995), *Intelligence, rang dans la fratrie et taille de la famille/Intelligence, birth order, and family size*, „Enfance” 1, 25–36.
- Bandura A., Walters R.H. (1968), *Agresja w okresie dorastania. Wpływ praktyk wychowawczych i stosunków rodzinnych*, Warszawa: PWN.
- Barbarin O.A., Sargent J.R., Sahler O.J.Z., Carpenter P.J. (1995), *Sibling Adaptation of Childhood Cancer Collaborative Study: Parental views of pre- and postdiagnosis adjustment of siblings of children with cancer*, „Journal of Psychosocial Oncology” 13(3), 1–20.
- Bohmer P. Sitten S. (1993), *The influence of birth order and family size on notable American women's selection of careers*, „Psychological Record” 43(3), 375–380.
- Capodieci S. (2006), *Rodzeństwo – Jaś i Małgosia czy Kain i Abel*, Warszawa: PAX.
- Chlewiński Z. (1964), *Elementy cattellowskiej teorii osobowości*, „Roczniki Filozoficzne” 12(4), s. 49–57.
- Claxton R.P. (1994), *Empirical relationships between birth order and two types of parental feedback*, „Psychological Record” 44(4), 475–487.
- Claxton R.P., McIntyre R.P., Wheatley E.W. (1995), *Birth order and need for cognition in marketing entrepreneurship*, „Psychological Reports”, 76(1), 159–162.
- de Martis D., Balottin U., Botti E., Carra G. (1995), *Possible relationship between childhood malaise and psychiatric disorders in adulthood: Preliminary study on an inpatient sample from the psychiatric ward of the Pavia Hospital*, „Minerva Psichiatrica” 36(2), 71–77.
- Dunn J., Plomin R. (1990), *Separate Lives Why are Siblings So Different?*, New York: Basic Books.
- Filipczuk H. (1978), *Kłopoty z jedynekami*, Warszawa: NK.
- Hurlock E.B. (1960), *Rozwój dziecka*, Warszawa: PWN.
- Kostrzewski J. (1964), R.B. Porter, R.B. Cattell, *Podręcznik do 14-czynnikowych kwestionariuszy osobowościowych dla dzieci od 8–12 lat*, Materiały do użytku wewnętrznego, Lublin.
- Marjoribanks K. (1995), *Birth order, family environment, and young adults' occupational aspirations*, „Psychological Reports” 77(2), 626–628.
- Martin H.W., Rangel M.E., Hoppe Sue K., Leon R.L. (1995), *Family composition, birth order, and gender of Mexican children in psychological treatment*, [w:] R.K. Price, B.M. Shea (red.), *Social psychiatry across cultures: Studies from North America, Asia, Europe, and Africa. Topics in social psychiatry*, New York: Plenum Press, 161–168.

- Martin J.L., Ross H.S. (1995), *The development of aggression within sibling conflict*, „Early Education and Development” 6(4), 335–358.
- Nelson E.S., Harris M.A. (1995), *The relationships between birth order and need affiliation and group orientation*, „Journal of Adlerian Theory, Research and Practice”, 51(3), 282–292.
- Newman J., Pettinger J., Evan J.B.W. (1995), „*My big sister the town supervisor*”: *Family leadership training is not just for boys*, *Sex Roles* 33(1–2) 121–127.
- Nyman L. (1995), *The identification of birth order personality attributes*, „Journal of Psychology” 129(1), 51–59.
- Obuchowska I. (2002), *Adolescencja*, [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia*, Warszawa: PWN, s. 163–201
- Onnis L., Di Gennaro A., Cespa G., Dentale R.C. (1995), *Per una revisione del concetto di cronicità: una ricerca sull'influenza della risposta del servizio./Revising the concept of chronicity: A research on the influence of the health service's answer*, „Medicina Psicosomatica” 40(3), 191–214.
- Plhakova A., Osecka L. (1994), *Sourozenecke konstelace neurotickych pacientu./Sibling constellation of neurotic patients*, „Ceskoslovenska Psychiatrie” 90(2), 112–117.
- Połomski P. (2002), *Psychologiczna charakterystyka jedynaków*, „Polskie Forum Psychologiczne” 7 (2), s. 160–173.
- Porębska M. (1990), *Pozycja zajmowana w rodzinie a rozwój indywidualny człowieka*, [w:] M. Tyszkowa (red.), *Rodzina a rozwój jednostki*, Poznań: CPBP 09.02, s. 133–168.
- Rembowski J. (1986), *Rodzina w świetle psychologii*, Warszawa: WSiP.
- Rembowski J. (1972), *Więzi uczuciowe w rodzinie*, Warszawa: PWN.
- Richardson R.W., Richardson L.A. (1999), *Najstarsze, średnie, najmłodsze*, Gdańsk: GWP.
- Somit A., Peterson S.A., Arwine A. (1994), *Birth order as a factor in presidential selection and performance*, „Social Science Journal” 31(4), 407–419.
- Stefańska-Klar R. (2002), *Późne dzieciństwo. Młodszy wiek szkolny*, [w:] B. Harwas-Napierała (red.), J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia*, Warszawa : PWN, s. 130–162.
- Stewart A.E., Stewart E.A. (1995), *Trends in birth-order research: 1976–1993*, „Journal of Adlerian Theory, Research and Practice” 51(1), 21–36.
- Touris M., Kromelow S., Harding C. (1995), *Mother firstborn attachment and the birth of a sibling*, „American Journal of Orthopsychiatry” 65(2), 293–297.
- Travis R., Kohli V. (1995), *The birth order factor: Ordinal position, social strata, and educational achievement*, „Journal of Social Psychology” 135(4), 499–507.
- Tyszkowa M. (2002), *Jednostka a rodzina: interakcje, stosunki, rozwój*, [w:] M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*, Warszawa: PWN.
- Tyszkowa M. (1984), *Uspołecznienie dzieci jedynych i mających rodzeństwo*, [w:] L. Wołoszynowi (red.), *Materiały do nauczania psychologii*, s. II, t. 11, Warszawa: PWN.
- Watkins C.E. (1992), *Birth-order research and Adler's theory: A critical review*, „Journal of Adlerian Theory. Research and Practice” 48(3), 357–368.

- Wirth S., Wolf B. (1994), *Zur Brauchbarkeit des Konfluenzmodells – Erklären Familienstrukturvariablen kognitive Leistungen?/The utility of the confluence model: Do variables of family structure explain cognitive achievement?*, „Psychologie in Erziehung und Unterricht” 41(1), 31–48.
- Yang B., Ollendick T.H., Dong Q., Xia Y. (1995), *Only children and children with siblings in the People’s Republic of China: Levels of fear, anxiety, and depression*, „Child Development” 66(5), 1301–1311.
- Zhao G., Liu X., Wang G., Ma D. (1995), *Application of a path analysis in the study of risk factors for schizophrenia*, „Chinese Mental Health Journal” 9(4), 158–159.

Summary

Child’s personality traits and position among siblings

Personality develops intensely since the very beginning of human life. Its development is conditioned not only genetically but also connected with family life experiences, which are different for each of the siblings. When another child (within the same family) is born, she or he meets new family conditions on account of the dynamic of family development and some changes of external circumstances, and these are factors that shape the personality. Research results described in psychological literature prove the existence of child’s typical set of personality traits connected with the position within a family in account of birth order. In this paper the authors try to verify these assumptions and to answer a question if there are some typical sets of personality traits connected with the position among siblings.

Two methods were used in the research project: (1) Porter & Cattell’s 14-factors Children’s Personality Questionnaire (CPQ) for children aged 8–12, and (2) clinical interview with children’s parents or caregivers on child’s family situation. Research sample consisted of 398 children aged 8–12.

Research results prove the existence of statistically significant differences between groups of the subjects under study in account of their position among siblings. Confirmation of a thesis on family influences mentioned above seems to be very important in shaping the process of upbringing.